

EGYHÁZI SZEMLE.

Mégis mozog a föld... A mióta Galilei állítólag e felkiáltással hajlott volt meg az ítélet előtt, melylyel őt az inquisitio sújtotta az általa hirdetett igazságért, hogy a föld forog a nap körül s nem megfordítva, mint az előtt hitték, sokszor és sokaknak kelle e jelszóra hivatkozniok a tudomány minden ágában, az ismeretek minden nemeinél, legkivált pedig a hit és vallás mezején. Az emberek sehol sem tanúsítanak nagyobb idegenséget az igazság iránt, mint itt. Régi hitformák, tantételek és vallásos nézetek, melyeket az idő már túlszámnyalt s a melyeknek tarthatatlanságát a józan ész a meggyőződésig kimutatta, ma is nemcsak fenállanak az egyházban, hanem a kereszténység legnagyobb része makacs szívóssággal ragaszkodik azokhoz, mintha csakugyan azoktól függne idvessége. Kiváló bizonyítéka ennek a Jézus személyét illető tantétel, mely a maga mysteriosus oldalaival egyszer talán jó szolgálatot tehetett a ker. egyháznak, de a mai korszellem világánál nagyon is ellentétben áll a közmiveltséggel s ép ezért nemhogy a hitéletet erősítene, hanem még gyengíti. Mi részünkről egyfelől ennek is tulajdonítjuk a mindinkább terjedő vallási indifferentismust; mert végre is olyan hitcikk és olyan vallásos nézet, mely az ember benső meggyőződésében táplálódni nem talál, élő hitet nem teremthet. Nem hiányoztak hiszen soha bátor lelkek, a kik a Jézus személyét illető tantételt tisztázni törekedtek s arról egy-egy titkos leplet lefejtettek. A mi Dávid Ferenczünk is e munkában fáradozott, midőn a Krisztus nem-imádásának tanát már 300 év előtt kimondotta, a miért aztán ő is a Galilei sorsában osztozott. Mindazáltal a nagy közönség ma sem tud s legalább nyíltan nem akar lemondani a Jézusnak mysteriosus felfogásáról s inkább gyönyörködik ebben, mint az ő történeti, nagy és nemes alakjában.

Hanem azért még is mozog a föld... Napról-napra mind inkább szaporodik a száma azoknak, a kik Jézus személyéről általában a józan észszel megegyezőbb nézeteket terjesztenek s tisztább hitelveket vallanak. E tekintetben legújabbán is a „Renaissance“ című francia lap f. é. 42 és 43 számaiban egy figyelemre méltó cikk jelent meg, a melyet megismertetni helyén látunk.

A szóban levő cikk czime: „a szent háromság Justin Martyrnál.“ Írója M. C. s tulajdonképpen bírálatul szolgál egy tanulmányra, mely a „Revue theologique“ f. évi apr.—jun, számában jelent meg s a melyben a szerző, M. Mathieu ur, kimutatni igyekszik, hogy Justin martyr ugyanazt a szent háromságtant tanította, a mely később az athanasiusi híres symbolumban kifejezést nyert. Cikkünk írója előrebocsátván, hogy a katolikus theologusok is nagyon szeretik azt állítani, hogy szent Justinnak a szenthárom-

ságra vonatkozó tana teljesen öszhangzik az orthodox tannal, de az ők érdekek e tantétel fentartását illetőleg sokkal ismeretesebb, mint-hogy állításukat felette gyanussá ne tegye, különben is a részrehajlatlan vizsgálat már rég meggyőzte a független bírálókat arról, hogy ez az állítólagos orthodoxia merő illuszió; ezután a tárgy iránt komolyabban érdeklő olvasókat részint M. Ottonak, a „Corpus Apologetarum christianorum seculi secundi, De Justini martyris scriptis et doctrina“ (Jena 1841) című mű hírneves kiadójának munkájára, részint a maga, ugyancsak a Renaissance-ban megjelent, idevonatkozó cikkeire utalván, éles bonczkés alá veszi Mathieu urnak fennebbi állítását s ennek bebizonyítására használt érveit.

A cikknek ez a része álljon itt egész terjedelmében.

A 158-ik lapon (ez idézet a *Revue theologique*-ben megjelent tanulmányra vonatkozik) ezeket olvasom — ugymind a mi cikkírónk — „A Jézus istenségének és a szentháromságnak kérdése teljes világosságban áll a theologus előtt, a ki elfogulatlanul olvassa az új szövetség és az apostoli atyák írásait. Az atya, fiu és szentlélek istenben való hit azoknak minden lapján feltalálható és a midőn Justin ezt a tantételt a magáévá tette, csak a keresztény hagyományt követte a maga tisztaságában.“ De hát ugyan hogy tudja napjainkban valaki azt állítani, hogy a szentháromság hivatalos tana az új szövetségben tanítva van és hogy Justinnak abból szükségképpen rá kellett e tanra jönie? Az az egyetlen tény, hogy a theologusoknak egy jelentékeny száma, a kiknek sem illetékességét, sem igaz hitét nem lehet kétségbevonni, egészen ellenkező nézetben van, elég lenne annak bebizonyítására, hogy e pontra nézve a bizonyíték nem elég erős. Mathieu ur bizonyosan ismerni fogja ezen theologusok neveit épen oly jól, mint én és én csak Ménégóznak „a bűn és megváltás szent. Pál szerint“ című közelebbről megjelent művére hívom fel figyelmét, abban megfogja látni, miként vélekedik a Krisztus istenségéről az új szövetség tanításai után egy bevégezett theologus, a ki távol attól, hogy szabad gondolkozásu lenne, még az ellen is mentegetődzik, hogy a szabadelvű protestantismushoz tartoznék. Aztán anélkül, hogy e helyen idézném az új szövetségnek anynyira ismert (Márk. XIII. 32; X. 18; Máté XX. 23; Ján. XIV. 28 és XVII. 3; 1. Kor. VIII. 6; III. 23; XI. 3; 1. Tim. II. 5; Ef. I. 17 és IV. 5, 6,) helyeit, a melyek erélyesen tiltakoznak a Jézus Krisztusnak abszolút istenséget tulajdonítani, mi egyedül az atyát illeti, azt kérdem az orthodoxoktól, mi módon tudják összeegyeztetni az atyának és fiunak tulajdonított egyenlőséget az írásnak más számos helyeivel, a melyekben az atya a fiu istenének mondatik? (Ján. XX. 17; Zsid. I. 9; Jel. III. 12. Efez. I. 3 és 17). Ez a viszony, nem foglalja-e magában e két személy közötti nagy különbséget? És így helyesen arra sem lehet következtetni, hogy szent Justinnak a szentháromságot az új szövetségből ki kellett olvasnia, sőt hogy azt már megalapítva találta orthodox kortársai között.

A 146-ik lapon azon helyeket látom idézve a Justin irataiból, (Apol I. c. 6. 13. 60, 61, 65, 67.) a melyekben ő előadja, hogy azon

korban a keresztények az atyát, a fiut és szentlelket imádták s a keresztségnél valamint az urvacsoránál segítségül hívták és ebből azt következteti Mathieu, hogy Justin és az ő hittársai az atya, fiu és szentlelek három személyében imádtak egy istent. „A szentháromság theologiai kifejezése — teszi hozzá — még nem volt kifejtve, de a tény maga már el volt fogadva és tanítva. Ámde ki nem látja, hogy ez a következtetés jóval túlterjed az előzményeken. Avagy a keresztények nem imádhatták-e az atyát, a fiut és a szentlelket, a nélkül, hogy az okból egy istent formáljanak? Ha pedig csakugyan így állott a dolog, a mint Mathieu állítja, akkor hozzá kellett volna tenni azt is, hogy azon keresztények előtt az angyalok is az istenség kiegészítő részei voltak; mert, ime, mit mond Justin első apologiája 6-ik fejezetében: „Ez (az atya), azután a fiu, ki az atyától származik és a ki nekünk ezeket a dolgokat mondotta, azután más jó angyalok kara, a kik őt követték és hozzá hasonlók voltak és (különösen?) a prófétai lélek, imé, mi ezeket tiszteljük és imádjuk.“ A dolog szerintem úgy áll, hogy Justin és az ő kortársai Jézus Krisztusban egy második Istent láttak (ὁ δευτερος Θεός, mint Origenes mondja) és a monotheismust teljesen megvédve látták az által, hogy gondosan kijelentették, hogy Jézus csak az atya kegyelméből való Isten, és ha őt imádták, ezt csak az atya után tették és hogy az ő akaratját teljesítsék. „Az atya az, így ír szent Justin (Dial. 129) a ki Krisztusnak hatalmat, uraságot és istenséget adott. Máshelyt pedig hozzá teszi (u. o. 93. c.) a kegyes érzelmekkel telt lélek, a ki szereti istent teljes szivéből és teljes erejéből, nem tisztel más istent s csakhogy Isten akaratját teljesítse, tiszteli ezt az angyalt is, a ki íránt maga az ur, Isten, teljes jóakaratot tanusított.“ Jegyezzük meg, hogy itt, valamint minden más alkalommal szent Justin lényegesen megkülönbözteti az igaz Istent a Logostól; ez egy más Isten és ha Justin maga is istennek nevezi gyakran, ezt mindig abban az értelemben teszi, hogy a Krisztus isteni lény, de soha sem mondja őt amaz igaz Istennek, még kevésbé érti az Isten alatt a szentháromság három személyét. Egyébiránt mindenki tudja, hogy az Isten elnevezésnek a régiéknél sokkal tágabb értelme volt mint nálunk és hogy azok ezt nagyon pazarul osztogatták (L. I. Kor. VIII. 5) Ez az egy tény magában elégséges annak bebizonyítására, hogy Justinnak idézett helyeiből a szentháromságot egyáltalában kiolvasni nem lehet, valamint nem lehet azt kiolvasni Pliniusnak ama szavaiból sem, hogy a keresztények felváltva énekeltek egy himnust Krisztusnak, mint istennek.

Az első két vagy három század keresztényei nem imádták Jézus Krisztust az atyával egyenlően. A mit ma értünk az isteni tisztelet alatt, abban Jézust nem részesítették. Az a tisztelet, a melyet iránta tanusítottak, körül-belől annak a tiszteletnek felelt meg, a melyet a modern katolikusok gyakorolnak szűz Mária iránt. Az első keresztényeknek Jézus Krisztus, a mint a földön idvezítőjük, úgy a mennyben is csak közbenjárójuk, főpapjuk volt (1. Tim. II. 5; Zsid. VIII, 1, VIII, 25; 1. Jan. II. 1., s.t.b.) Hozzá folyamodtak azért, hogy legyen szószólójuk érettök Istennél, de egyenesen hozzá nem könyö-

rögtek. Jézus sem tanította soha tannitványait arra, hogy hozzá imádkozzanak, hanem csak arra, hogy az ő nevében imádkozzanak az ő atyjához. (Ján. XIV. 13 és XVI. 26.) Az apostolok sem tanítottak egyebet és az evangéliumban nincs egy hely is, a mely azt bizonyítaná, hogy a Krisztus imádása gyakorlatban lett volna. Az apostoli atyák szintén szem előtt tartják az egy Istennek imádását, a mint erről meggyőződhetni abból a szép imából, a melylyel Clementnek a Korinthusiakhoz írt első levele végződik és szent Justinak a nyilvános isteni tisztelet leírásából. Nagyobb erősség okául positiv bizonyítékkal is szolgálhatunk magától Origenestől, ki akönyörgésre nézve a következőleg nyilatkozik (De orat. cap. 15.) „Egy teremtményt, magát a Krisztust se kell imádni, hanem egyedül azt, a ki minden dolgoknak Istene és atyja, azt, a kit a mi idvezítőnk is imádozott s imádni tanított. Mert a midőn tanitványai így szólottak Jézushoz: taníts meg minket imádkozni, nem arra tanította őket, hogy hozzá, hanem az atyához intézzék imájukat: „Ha mindkettőjükhöz kellene imádkozni, akkor a többes formát kellene használnunk könyörgésünkben, ezt mondván: Adjátok meg nekünk, legyetek jók hozzánk, szabadítsatok meg stb. a mi se nem szokásos, se nincs tanítva az írásokban... A ki így szólott: miért mondasz engem jónak, nincs más jó senki az Istenen kívül, mit akart ezzel egyebet mondani, ha nem azt: „Miért könyörögsz te hozzám? Az Istenen kívül senkihez sem kell könyörögni, a miért én magam is ő hozzá könyörgök. Teljességgel nem kell ahoz imádkoznotok, a kit az atya tett főpapotokká, a ki az atyától bizott meg, hogy a ti szószolótok legyen, hanem imádkoztatok ezen főpap és ezen szószóló közbenjárásával, a ki könyörületet érezhet a ti gyarlásáigitok iránt és a ki ép úgy megkísértetett minden dologban, mint ti, hanem bűn nélkül maradt, legyen hála érte Istennek!... A józan ész nem engedi meg, hogy egy testvér azok által imádtatnék, a kiknek vele egy közös atyjok van. Egyedül az atyához intézzétek a ti könyörgéseiteket velem és általam.“ Origenesnek ezen szavaiból nyilván kitűnik, hogy igen is voltak már az ő idejében is keresztények, a kik Krisztust az Istennel öszszetévesztettek; sőt ezt ő maga is határozottan állítja (Contr. Cels. lib. VIII. cap. 14 és 15) de akkor csak visszaélés, úgyszólva bálványimádás volt és ha később az egész egyház ez utra tért, ennek oka az, mert a vallásban gyakran a tömeg a vezető s a theologusok ezt követik, a tudományt ezek csak arra használván, hogy a tömeg lelki szenvedélyeinek kívánalmait rendszerbe foglalják: a szeplőtlen fogantatás történelme meglepő példája, kiváló illustratioja a vallástörténelem ezen törvényének.

A mi Revue-nk 152 és 153 lapjain még ezeket olvasom: „Mindazonáltal a fiu ezen alárendeltségét az atyának jól meg kell érteni. Szerintünk ez csak azon közbenjárói szerepre vonatkozik, a melyet Jézus önként teljesített a földön, mi alatt itt az emberek üdvét munkálta, és semmi esetre sem kell azt gondolnunk, mintha ő lényét, anyagát vagy akaratát illetőleg lett volna az Atyának alárendelve... A fiu és atya között különbség van tehát a személyre nézve, de a lé-

nyegre, a gondolatra vagy akaratra nézve teljesen egyenlők. Midőn a fiu alárendeli magát az atyának, ezt önkéntesen cselekszi, hogy eleget tegyen az atya óhajtásának és ez az alárendeltség csak egy meghatározott időre szól.“ Mathieu urnak ezen állításai teljesen alaptalanok, melyeknek igazolására egyetlen szentírásbeli helyet sem találhatni. Abból az állításából, hogy a fiu alárendeltsége mindenek felett azon időre szorítkozik, a mi alatt Jézus e földön az emberek idevezítésében fáradozott, hogy a fiunak nincs más akaratja, mint az atyának, hogy ennek készséggel engedelmeskedett, teljességgel nem tudom felfogni, hogy mi módon vesz bátorságot magának valaki azt következtetni, hogy a fiu teljesen egyenlő az atyával és az alárendeltség, melyet nekünk Justin tanít, csak önkéntes és ideiglenes. Ellenkezőleg könnyű dolog számos helyet idézni, a melyekből kitünik, hogy ez az alárendeltsége a fiunak valóságos és lényeges. Például, Justin az atyáról mindig úgy szól, mint abszolút lényről, szemben az ő fiával is, mint minden létező dolgok uráról és teremtőjéről, nem véve ki ezek közül Krisztust sem (Dial. cap. 126. 127 és 159) és a Krisztus is Istent, kitől a maga hatalmát és istenségét vette (Dial. cap. 29) a maga Istenének tartja. (u. o. cap. 127 és 129)... De részemről nem tartom szükségesnek ezuttal tovább folytatni czéfolataimat, mert azt hiszem, hogy czélomhoz képest eleget mondtam annak megmutatására, hogy a Mathieu ur érvelése nagyon téves és hogy a szent Justin tana a szentháromságról teljességgel nem orthodox. Tegyük hozzá még, hogy a logos elméletének szellemét nagyon félreismeri az, a ki abból Istennel egyenlő lényt akar csinálni. A logos rendeltetése az, hogy mintegy áthidalásául szolgáljon annak a nagy köznek, mely az Isten abszolút fönsége és ezen világ tökélytelensége között tátong. Így fogja ezt fel Justin, a kinél Isten és a logos olyan forma viszonyban vannak egymáshoz, mint egy megközelíthetlen sultán és az ő nagy-vezére.

Eddig a „Renaissance.“ Így ír a francia reformatus egyház egyik tekintélyes szakközlönye a szentháromságról. Kétséget nem szenved, hogy az ennél fogva a francia reformatusok egy nagy részének meggyőződését fejezi ki. Egyébiránt ez irányban adatot-adatra gyűjthetünk. Itt van pl. a „Deutsches Protestantenblatt“ ez évi 44. száma, melynek vezércikke egy vallásos elmélkedés. Az író, W. Sonntag, Luk. IX. 51—56 versei alapján előadja, hogy Jézusnak, a kit mindenütt szívesen fogadtak, a samaritánusok nem adtak szállást, mivelhogy Jeézusálembe volt menendő, s ez bántotta az ők vallásos érületüket, azt tartván, hogy Istent csak az ők templomukban, a Garisim hegyen lehet megtalálni. A tanítványok ezért boszut akartak állani a samaritanusokon s azon gondolkodtak, hogy mi módon büntethetnék meg őket. De Jézus megdorgálá tanítványait, s tovább ment velök. „Ma is vannak keresztények — ugymond az író — a kik az ők túlbuzgóságukban megsemmisíteni, az egyházból kutaszítani akarják azokat, a kik a megváltónak szerintök az illő tiszteletet nem adják meg. Takarodjatok ki az egyházból, ti hitetlenek, így kiáltanak ezek, a kik a biblia betüit, a hitformák szavait nem

ismeritek el a kegyesség feltétlen tényezőinek! Le a szószékből, ti néprontók, kik a szentháromság helyett az egy Istent, a fiuisten helyett az ember Jézust prédikáljátok, a csudákból példázatokat csináltok s a jelent őszhangba akarjátok hozni az evangélium erkölcsi parancsaival!... Jézus a Samaritanusok iránt, a kik előtte bezárták ajtóikat, kiméletes volt... Nem akarta, hogy hajlékaik elpusztuljanak azért, mivel megtagadták tőle azokban egy óráig pihenni — és mi gyalázattal és szidalommal illetjük azokat, a kik nem óraszámra, hanem egész életök folyamán abban fáradoznak, hogy Jézusnak új otthont készítsenek e földön, csakhogy elég őszinték, így szólani hozzá: Uram, más a mi nyelvünk, mint a te néped nyelve, mások a mi szokásaink, mint a te korod szokásai, nekünk más ismereteink vannak a földi dolgokról, mint a te hogy azokat te láttad. De lásd, a tieid mindazok, a kik a te atyádban saját atyjokat szeretik, a te szeretetedben az igazságért lelkesülnek, a te szellemedben teljesítik kötelességeiket, a te erődből erőt vesznek, a tieid mind ezek: samaritanusok és zsidók, szabadok és foglyok, bölcsek és együgyűek.“

A német lap kivonatolt cikkéből a következtetéseket levonni a t. olvasóra bizzuk. Mi tovább megyünk az adatgyűjtésben. S hogy hazánkról se felejtkezzünk meg, itt vannak a „Sárospataki lapok“ a magyar protestáns egyháznak e fiatal erővel csak a jelen évben megindult sajakközlőnye, mely 16, 17 és 18 számaiban „A husvéti igazság“ czimű cikksorozatával ugyancsak érezhetővé teszi, hogy bizony mégis csak mozog a föld — hazánkban is. E cikksorozat írója, P. Nagy Gusztáv, a Krisztus feltámadásának hitcikkét igyekszik tisztább, a józan észnek megfelelőbb világításba helyezni. Nem tagadja ő meg, a Krisztus feltámadását, csak annak durva, érzéki felfogását vagyis a testi feltámadást a szellemi, lelki feltámadással cseréli ki. Hát ez bizony olyan állítás, a melyen tulajdonképpen megbotránkozni sem lehet. Az „Inquirer“ angol heti lap épen ez év folytán szintén e kérdést egész nyugodtsággal tárgyalta s D. Hoffman csaknem egészen úgy fejt meg a Krisztus feltámadásáról szóló hitcikket, mint Nagy Gusztáv a Sárospataki lapokban. Aztán ha elismerjük is azt, hogy sokan lehetnek és tényleg vannak is, a kiknek megnyugvást a Krisztus testi feltámadásában való hit nyújt s erre alapítják saját feltámadásuk hitét is, másfelől annyit legalább másoknak is meg kell engedni, hogy úgy a Krisztus feltámadásáról mint saját maguknak ahoz kötött örökéletéről hasonlóan megnyugtató hitet és meggyőződést alkothassanak magoknak. Ugy látszik azonban, hogy a lelkiismeret szabadsága a maga teljességében még a protestáns egyházban sem tud érvényre jutni, a melynek pedig ez adott létet s ez legkedvesebb jelszava is. A husvéti igazság írójának is bőv alkalma volt s bizonyára még ezután is lesz arról meggyőződni. Czikke több oldalról megtámadtatott. És ez igen természetes dolog. Még a pozitív tudomány igazságai is csak hosszú vitatkozás útján állapíttatnak meg. — Menynyivel nehezebb a hit igazságaira nézve megállapodásra jutni. Hanem az már

nem természetes, még kevésbé keresztényies eljárás, hogy a husvéti igazság írójának ellenfelei nem tétellel tételt s állítással állítást állítanak szembe, hogy az igazság kiderüljön, a mi minden vitatkozásnak egyedüli célja, hanem a helyett egyszerűen elítélik, pálczát törnek feje felett s még azt is el akarják tőle vitatni, hogy kereszténységére hivatkozassék. E megtámadtatásra ugyancsak a „Sárospataki lapok“ 36-ik számában aztán P. Nagy Gusztáv felelvén, cikkében, melynek czime „az igaz kereszténység“ e kérdést veti fel: „Ki nevezheti magát jogosabban a Krisztus nevééről kereszténynek (Christianus) az-e a ki a Krisztus vallását követi, vagy az, a ki a Krisztusból magának Istent csinált, hogy azt imádja, a helyett, a kihez maga a Krisztus is imádkozott? Mintha csak a mi szájunkból vette volna ki a szót. Hiszen mi 300 év óta ugyanezt kérdezzük. Hogy minő feleleteket kaptunk rá, elhallgatjuk. Nem akarjuk fájó emlékeinket mutogatni most, midőn anynyifelől igazságot kezdenek szolgáltatni egyházunknak, midőn az Isten személyi egységének hite s a Krisztus személyéről való józan felfogás végre mind nagyobb hódításokat tesz a ker. egyházban. Legyenek üdvözölve elvbarátaink a hazában és a külföldön egyaránt!

Az üdv hadserege. E sajtáságos elnevezés alatt alakult Angliában nem régen egy új felekezet, mely mind nagyobb zajt csinál főleg Londonban. A zajt szó szerinti értelemben használjuk, a meny nyiben a nevezett felekezet hívei dobszó és trombita-harsogás mellett az utcákon kiáltozva és ugrándozva vonulnak az isteni tiszteletre, melynek helyét és idejét czifrábnál-czifrább s csudásabbnál-csudásabb placatokkal és falragaszokkal teszik közhírré. A menet négyes sorokban történik s általában a felekezet katonailag van szervezve. Van egy főtábornokuk, névszerint Mr. Booth. Alatta állanak a felekezet ezredese, őrnagyjai, hadnagyjai stb. Innen a hadsereg elnevezés. Híveit a felekezet jobbára a köznép alsóbb és miveletlenebb rétegeiből toborza. Van egy közlönyök is, melynek czime: „Előre.“ Ez is csak olyan ponyvairodalomszerű lapokból áll, hogy olcsóságánál fogva is könnyen terjeszthető legyen. Hitelveit nehéz volna meghatározni. Főb-beknek a következők látszanak: 1-ső az üdv hadserege hiszi a bűnesetet s az emberi nem teljes megromlását a bűneset következményének tartja 2-ik a megigazulás egyedül a Jézus-Krisztus vére által érhető el s a kik ebben hisznek, kivétel nélkül mindnyájan üdvözölnek 3. a hitetlenek örök kárhozatra jutnak. A mint ezekből látszik, az üdv hadseregének dogmája, ha e pontokat annak lehet nevezni, teljesen öszhangzik az orthodoxiának legközönségesebb, legfeleletesebb s magát teljesen lejárt formájával, a mely ellen ma még a komolyabb orthodoxok is tiltakoznak. Csak egy hittételek van, a mely egészen új: a rögtöni megtérés. Ez ugy látszik a legnagyobb szerepet játszodja a hadsereg gyűléseiben szintugy mint nyilatkozataiban, mondhatni, ezen alapszik vallásos életök. A hadsereg hívei,

ellenkezőleg ama közmondással, hogy a természetben nincs ugrás, azt hiszik, hogy minden emberre nézve jó egy nap, egy óra, mit mondunk, egy elhatározó pillanat, a hol ez az ugrás bekövetkezik s a kegyelem oly módon működik reá, hogy e perczben még bűnös, a másik perczben már megtért, az előbb elkárhozott, most idvezült. Ez az eszme annyira uralkodik rajtok, hogy gyűléseikben, az isteni tisztelet folytán nők és férfiak ülőhelyöken megtérteknek jelentik ki magokat, mások egészen komoly arcczal beszélnek el, hogy itt s itt, pont ekkor és ekkor megmosakodtak a Krisztus vérében és megigazultak. Még gyermekek, egészen kicsi gyermekek is találatnak közöttük, a kik e rögtöni megtérésökről beszélnek. A megtéréseket aztán a tábornok lajstromba vezeti, azokról pontos nyilvántartást vezet s számuk szaporodását híven közli. Ezt az ugrást a szentségbe, a megtérésnek ezt az elhatározó pillanatát előidézni az emberekben — ez a hadsereg célja. Minden beszédök, minden közleményük, az ének, a kiábálás, a táncz, a pokollal való rémitgetés, a mi nagy szerepet játszik a hadsereg katonáinak szintugy mint tisztjeinek fegyvelmezésénél — mind arra vannak irányozva, hogy az idegeket oly módon felizgassák, hogy ez elhatározó lökés ama szent ugrásra bekövetkezzék.

Hát ez bizony meglehetősen nevetséges dolog. De ha hitelt lehet adni egy anglikán lelkésznek, ki úgy nyilatkozott, hogy a parochia-jabeliek között nagyon el volt terjedve a részegeskedés és sikertelen maradt minden törekvése annak megszüntetésére és ez az üdv hadseregének sikerült; ha a hadsereg által használt rendszer egy néhány gonosz és megátalkodott embert csakugyan a jó útra lesz képes téríteni: akkor még betelik itt is, hogy Isten a roszból is jót hoz ki. Az anglicán papság teljességgel nem is foglal ellenséges állást a hadsereggel szemben. Közlönye, a „Guardian“ semlegességet ajánl a klerusnak a mozgalommal szemben. A „Renaissance“, mert a hadsereg már Franciaországban is tábort ütött, az egész mozgalmat egy idétlen kinövésnek tartja „Nem szükség megmutatnunk — úgymond a nevezett lap — hogy a hadsereg egyetlen specialis dogmája, a rögtöni megtérés, teljesen téves, melyhez hasonlót az evangelium soha sem tanított és hogy a valóságban és életben egészen másként állanak a dolgok. A valóságon pedig erőszakot tenni nem lehet anélkül, hogy az magát meg ne bosszulja. Az a néptömeg, a melyet ma arról lehet meggyőzni, hogy megtért s a kárhozattól megszabadult, holnap meg is bolondítható. Az emberi természetnek megvannak a maga visszahatásai, a melyek a gyarló illusziókat kegyetlenül megbüntetik, és mi attól tartunk, hogy az üdv hadseregén is, minden eddigi tényleges eredményei mellett, betelik a híres Pascal szavainak igazsága: „az ember nem is angyal, nem is vadállat s fájdalom, hogy a ki belőle angyalt akar csinálni, vadállatot csinál.“

Ugyancsak a Renaissance-ban olvassuk, hogy az üdv hadseregében már is a felozlás tünetei nyilatkoznak. Booth tábornoknak szigora, mely szerint a hadsereg tagjaitól feltétlen engedelmességet követel, ezekre elviselhetetlen kezd lenni. Több tiszt, ezek között egy Smith nemü százados, a hadseregből száműzetvén, ezek most egy el-

len hadsereget készülnek toborzani. Még megérjük, hogy a hadsereg nevéhez híven csakugyan háborut lesz kénytelen viselni saját kebelében.

Németországban az egyházi téren egy új mozgalom indult meg, még pedig, a mint látszik, a legradikálisabb irányban. A párt tagjai alakuló közgyűlésüket sept. 23 és 24 napjain tartották meg Berlinben s azon mintegy 1500-an jelentek meg. A párt „nép-egyház” nevet vett fel s programja a következő: 1. A vasárnapi isteni tisztelet reformja az apostoli credo kihagyásával, ha a gyülekezet azt kívánja s általában oly kifejezések használása, a melyek e kor vallási és irodalmi fejlődésével öszhangzanak. 2. Megváltoztatása a jelenleg használatban levő papi eskünek, oly módon, hogy a pap csak a ker. vallásnak alapítója szellemében leendő hirdetésére köteleztessék. Eltörlése azon szabályoknak, a melyek a papságot a hitzikkék betűihez kötik és megakadályozzák a tudományos fejlődésben. 3. A gyülekezeteknek nagyobb szabadság főleg pénzügyeikre s templomaiknak használására nézve. Az egyház tagjai mentessenek fel oly ceremóniák alól, melyek vallásos nézeteikkel ellenkeznek s ismertessék el szavazatjoguk ezen ceremóniák megtartása nélkül is. Egyházi tisztviselő a gyülekezet megegyezése nélkül ne alkalmaztassék. 4. A papi kiváltságok eltörlése a vallási testületekben: a zsinatokon szólás és szavazás-szabadság. 5. A papok szabadválasztása a gyülekezetek által. 6. Mig ezen követelmények teljesen biztosítottak, az egyházi adók azon arányban fizetendők, mily arányban a gyülekezetek jogai kiterjesztetnek. 7. A nemzeti iskolák felekezeti jellegének eltörlése a vallástanításnak a tudomány és erkölcs elvei alapján eszközzése, a felekezeti vallás-tanításnak a szülők és gyámok gondjaira bízása; a káték reformálása, és a temetők közös használása. 8. Az egyházi területek polgári viszonyát szabályozni az állam-kormány joga, de szellemi életök kifejtése amazokat illeti. 9. Polgári ügyekben az egyházi eskü eltörlése. 10. Gyámolítása minden oly mozgalomnak, mely az emberiség jóllétére irányul, a külön felekezeti érdekekre való tekintet nélkül.

Az újonnan alakult nép-egyház lapot is indított, melynek címe: „Korrespondenzblatt für Kirchliche Reform, Central. organ der Kirchlichen Volkspartei.“ Szerkesztője Dr. Kalthoff predikátor Steglitzben, Berlin mellett. Ugy látszik, hogy a német protestáns-egylet nem rokonszenvez az újonnan alakult nép-egyház párttal. Annak megalapítását indokolatlannak, sőt veszélyesnek tartja a németországi egyházi ügyekre nézve. Ennélfogva Berlinből nov. 7-ről keltezve, egy felhívást bocsátott ki a maga tagjaihoz, melyben ezeket újabb tevékenységre hívja fel a protestáns-egylet régi zászlója mellett. Tény az, hogy a nép-egyház programja jóval radikálisabb, mint a protestáns-egyleté. De miután maga a prot. egylet is elismeri, hogy még lehetnek körök, melyeket az ő működése még nem tudott mozgásba hozni, az új pártot inkább szövetségeseül kellene megnyernie, minthogy az ellen ő maga kezdjen támadást.

Hyacinthe Loison csakugyan megtartotta felolvasását, melyet a notre-damei egyház lelkészével Monsabre-val történt levélváltás folytán kilátásba helyezett volt, a mint ezt megelőzőtt szemlélnkben (2. füz.) említettük. A felolvasás az ultramontán dogmák, jelesen pedig a Monsabre által dicsőített inquisitio ellen irányulván, a tóli cirkus, hol Hyacinthe a felolvasást tartotta, zsufolásig megtelt. „Renaissance“-nak egy levelezője, a ki a felolvasáson is jelen volt s azt később nyomtatásban is olvasta (Czime: Une apologie de l'inquisition (le R. P. Monsabré) Refutation fait.,. par Hyacinthe Loison, pretre. Paris. 1888.) ezeket írja arról:

„Hyacinthe atya katolikus, sőt ultramontán maradt a támadás és polemizálás módjára nézve. Előadása megragadó, az ember örömmel hallgatja, de az elmélkedés nyugodt régióiból gyakran a személyeskedés terére száll le és ellenfeleire éles tőrurásokat mér. Az ultramontán maró gúnyát bizonyos tréfás, jóízű kedélylyel vegyíti. Élcei annál csipősebbek, mert csak úgy váratlan pattannak. Felolvasását nem kísérhetjük nyomról-nyomra, de ellenfelének számos történelmi tévedését föltárta. Nagy hatást keltett felolvasásának különösen azon részével, midőn arról a hypocrisisről szólt, mely a Monsabre által szentnek nevezett inquisitiot jellemezte, mely szerint az inquisitio mig egyfelől azt hirdette, hogy az egyház irtózik a vértől, másfelől önmaga szolgáltatta ki az áldozatokat — s midőn már a máglya meg volt gyújtva, az inquisitorok könyörögtek leghangosabban, hogy kegyelem az elítélteknek.“

Ausztriában a klerus nem tagadja meg magát. Egy róm. kath. pap, Falb Rudolf minekutánna az evang. egyházba átlépett és Szászországba indigenatust nyert, ugyancsak Szászországban 1881-ben nőül vett egy szintén evang. hitvallású nőt. A házaspár erre Ausztriába költözött s Grác mellett egy faluba letelepedett. A katolikus érsekség azonban a házasság érvényességét megtámadta, azt állítván, hogy Falbra nézve a pappá lett felszenteltetés házassági akadályt képez. A gráci törvényszék, hol az érsekség keresete folyamatba tétetett, annak helyet is adott, nem vevén tekintetbe a Falb védőjének azon ellenvetését, hogy osztrák törvényszék nem illetékes egy Szászországban az ottani törvényszék szerint szabályszerűen megkötött házasságot kérdésbe vonni és elbírálni, anynyival inkább, mert Falb nem mint róm. kath. hanem mint evangélikus lépett házasságra. Semmi kétségünk benne, hogy a főtörvényszék fel fogja oldani az első bíróság ítéletét. Mindenesetre jellemző a klerus ezen magatartása Ausztriában. Teljességgel nincs okunk hát csudálkozni azon, hogy Ausztriában nem egyszer megtámadtatnak a hazánkban kötött házasságok is.

Belgiumban, e kiválóan katolikus államban is csak mozog a föld. Mindazon kegyetlen üldözések, melyek a 16-ik évszázban V. Károly és II-ik Filep uralkodására oly sötét árnyékot vetettek, ez országban sem tudták teljesen kiirtani a protestáns szellemet. Ha titokban is, de egyes családok nemzedékről-nemzedékre hiven ápolták e szellemet, a mely több, mint kétszáz év után a jelen évszáz ele-

jén aztán részint „nemzeti egyház“, részint „keresztény missionáriusi egyház“ nevezet alatt alakult gyülekezetekben nyilvános kifejezést is nyert. — Mind a nemzeti, mind a keresztény missionáriusi egyház azonban, melyeknek mintegy 50 gyülekezetük van Belgiumban, a protestantismusnak orthodox irányát követik, főleg az utóbbi határozottan megkivánja lelkészeitől a szentháromságnak és a Krisztus elégtételéről való hitcikkeknak elismerését és hirdetését. A protestantismus szabadelvűbb irányának utat törni Belgiumban az első kísérletet a nagyhirű francia író Quinet Edgar tette meg 1858-ban, ki mint száműzött több évig Brüsszelben lakván, egy műve előszavában hevesen megtámadta a katholicismust s a szabadelvű protestantismus mellett emelte fel szavát, úgy tüntetvén fel azt, mint az egyetlen eszközt arra nézve, hogy Belgium egyfelől Róma átkos hatalmának békóit magáról lerázza, másfelől a nemzet vallásos érzülete megnyugtatóbb kielégítést nyerjen. Majd 1865-ben Bost Theophile a nemzeti egyház lelkésze Verviersben „szabadelvű protestantismus“ czim alatt egy röpiratot adott ki, melyben nevezett lelkész határozottan a szabad kereszténység álláspontjára helyezkedett. E röpiratot maga Bost ur annak idejében a mi egyházunknak is megküldötte volt s abban csaknem saját hitelveinkkel találkoztunk. Bostot betegsége megakadályozta abban, hogy röpirata szellemében a megindult mozgalmat valamely kézzelfogható eredményre juttassa s az eszme barátai is kezeiket összszedugni látszottak, míg az 1864-ik évi hirneves pápai sylabus által felbátorított klerus minden politikai befolyást saját kezébe összpontosítani szandékozó hatalma ismét fölrazta a kedélyeket. A Revue de Belgique 1875-ik évi januáriusi számában Leweley, kitűnő nemzetgazda egy cikket irt a protestantismusnak és katholicismusnak a nemzetek szabadságára és jólétére való viszonylagos befolyásáról. E cikk, melyben nevezett író a protestantismus előnyeit hatalmas érvekkel bizonyította be, csakhamar 30,000 példányban jelent meg külön lenyomatban s több európai nyelvre is lefordított. Ugyancsak Leweley egy évvel később hasonló szellemben egy más cikkben a protestans nemzetek jövőjét tárgyalta. Az így fölébresztett protestans szellem lassanként mind többeket kezdett foglalkoztatni. 1876-ban Goblet d' Alviella ugyancsak a Revue de Belgiqueben: „Hogyan emeljünk oltárt az oltár ellenében?“ czimű cikkében egyenes fölhívást intézett a katolikusokhoz, hogy miután a katholicismust reformálni nem lehet, térjenek át a protestans vallásra. De ekkor az az ellenvetés hallatszott: „Hogyan menjünk át a protestans vallásra, miután mi nem hiszünk a csodákban, sem a Krisztus istenségében?“ Goblet ekkor egy második cikkében arra figyelmeztette olvasóit, hogy a nagyszámu protestans felekezet között olyanokat is lehet találni, a melyek vallásos nézeteiket teljesen összhangba tudják hozni a modern gondolkozásmóddal szintugy, mint a tudomány igazságaival, a melyben ennél fogva a vallásos lélek a maga szükségzeit kielégítheti. Mely felekezetre célozott Goblet ezen nyilatkozatával, nem vizsgáljuk: de azt örömmel látjuk, hogy ez előzmények folytán a mult évben Brüsszelben egy gyülekezet alakult, mely-

nek lelkésze J. Hocart közelebbről egy levelet intézett az „Inquirer“ angol unitárius hetilap szerkesztőségéhez, melyből a fennebbi adatokat mi is átvettük, s a melyet nevezett lelkész e szavakkal zár be: „Kiváló szerencsénknek fogjuk tartani, ha Brüsszelben megforduló angol unitáriusok minden vasárnap tartatni szokott isteni tiszteletünket meglátogatják, s megjelenésük által testvéri szivességüknek s elismerésüknek irántunk bátorító jelét adják.“

CZ.